

Salainen perintömääräys

Suomalaisen rikoselokuvan juurilla

Hannu Salmi

Post print -versio artikkelista, joka on julkaistu lehdessä Ruumiin kulttuuri 4/2017, s. 48–52.

Rikos on suomalaisen elokuvan kovaa ydintä. Suomalainen näytelmäelokuva otti ensiaskeleensa autonomian aikana, ennen Suomen itsenäistymistä, jolloin valmistui yhteensä 25 teosta. Jo ensimmäinen näytelmäelokuva *Salaviinanpolttajat* (1907) sivusi rikollisuutta, sillä sen pääosassa olivat luvattomat viinankeittäjät, jotka tarinan lopuksi päätyivät virkavallan hoteisiin.

Ensimmäisenä pitkänä elokuvana pidetään vuonna 1911 kuvattua ja kaksi vuotta myöhemmin ensi-iltaan valmistunutta *Sylviä*. Melodraama pohjautui Minna Canthin näytelmään, jonka ytimenä oli niin ikään rikos, tällä kertaa murha, josta Sylvi elokuvan lopussa sai tuomion.

Rikos liittyi tavalla tai toisella useimpiin itsenäisyyttä edeltäneisiin näytelmäelokuviin. Vaikutteita saatiin kansainvälisestä tuotannosta, jossa nähtiin rötöksellisyyttä niin paljon, että elävien kuvien arveltiin vaikuttavan turmiollisesti nuoriin katsojiin. Kansainvälisen rikoselokuvan vaikutuspiirissä syntyi muun muassa ruotsalaisen näyttelijän Bror Bergerin dekkaritarina *Katoavia Timantteja eli Herrasmiesvaras Morel vastustajanaan etsivä Frank* (1916). Elokuva kuvattiin Helsingissä ja Porvoossa, mutta se sijoittui fiktiiviseen, kansainväliseen ympäristöön. Tähän viittaavat roolihenkilöiden nimet, sillä rikoksen uhriksi joutui ”lordi Corell”, jonka morsian oli ”lady Hampstead”. Sankari oli salapoliisi Frank, jota ohjaaja itse näytteli. Tämä teos, kuten kaikki autonomian aikana syntyneet näytelmäelokuvat, on tuhoutunut. Vain yhdestä elokuvasta, *Sylvistä*, on säilynyt liikkuvaa kuvaa. Autonomian ajan näytelmäelokuva on kadonnutta kulttuuriperintöä, johon vain valokuvien, lehtitietojen ja muistelmien perusteella voi vielä päästä käsiksi.

Tärkeimpiä rikoselokuvien tekijöitä autonomian aikana olivat Pohjanheimon veljekset. Isä Hjalmar V. Pohjanheimo oli perustanut Lyyra Filmi -nimisen yrityksen, joka ryhtyi toimeliaasti elävien kuvien tuotantoon vuosien 1913 ja 1914 aikana. Isä-Hjalmarin pohjat Asser, Birger ja Hilarius toteuttivat useita toiminnallisia elokuvia, niin lyhyitä kuin pitkiäkin, ulkomaisten esikuvien

pohjalta. Veljesten yhteistoiminnan tuloksena syntyivät sellaiset elokuvat kuin *Kosto on suloista* (1913), *Se kolmas* (1914), *Pirteä ja kadonnut kori* (1914), *Väärennetty osoite* (1914), *Nainen, jonka minulle annoit* (1914), *Tuiskusen kuherruskuukausi* (1914), *Käpäsen rakkausseikkailu* (1914) ja *Kaksi sankaria* (1914). Pohjanheimojen suuryritys oli rikoselokuva *Salainen perintömääräys*, joka oli aikakauden elokuvaksi myös poikkeuksellisen pitkä, 62 minuuttia.

”Takaa-ajot tärisyttävät”

Salainen perintömääräys sai ensi-iltansa 16. helmikuuta 1914. Helsingin Sanomien ilmoitus houkutteli yleisöä raflaavin sanakääntein:

”Salainen perintömääräys on näytelmä, jota voi hyvällä syyllä verrata ulkomaalaisiin salapoliisinäytelmiin. Valokuvaus ensiluokkaista, aihe jännittävä ja puoleensa tempaava. Hurjat takaa-ajot tärisyttävät, pommiräjähdykset uudistuvat, kuristukset ja vangitsemiskamppailut pitävät katsojan koko ajan suuressa jännityksessä.”

Pohjanheimot paljastivat siis jo mainoksessa tavoitteensa: perusajatuksena oli jäljitellä kansainvälisiä salapoliisidraamoja ja tehdä niille kotimainen vastine, jota ryydittävät ”takaa-ajot”, ”pommiräjähdykset” ja ”vangitsemiskamppailut”. Esikuvana saattoi olla vuonna 1914 maahantuotu *Salapoliisi Nat Pinkerton ja Salaperäinen rikos*. Pinkerton oli yksi monista salapoliisihahmoista, jotka näkivät päivän valon vuosisadan vaihteen jälkeen Sherlock Holmesin herättämän innostuksen huumassa.

Vuoden 1914 Pinkerton-elokuvan yhdistää *Salaiseen perintömääräykseen* myös nimi: salapoliisitarinan piti korostaa ”salaperäisyyttään” ja ”salamyhkäisyyttään”. Nämä tunnelmat heijastuvat elokuvan vaihtelevissa otsikoissa. Turussa teosta esitettiin nimellä *Helsingin salaperäisyyksiä ja Helsingfors-mysterier*. Kuopiossa käytettiin nimitystä *Salaperäinen perintömääräys*. Salapoliisina esiintyi Birger Pohjanheimo. Hän tulkitsi pesunkestävästi kotimaista yksityisetsivää, Uljas Railiota, joka vaaroja uhmaten selvitti kadonneen testamentin arvoitusta.

Käsiohjelman kertomaa

Salainen perintömääräystä ei ole säilynyt, mutta sen juoni kirjattiin käsiohjelmahan. Elokuva koostui kolmesta osasta, joiden tarkkaa sisältöä on kuitenkin vaikea päätellä. Ensimmäisessä osassa

kerrottiin joka tapauksessa filmin lähtökohta, rikos, jonka selvittämisen Uljas Railio saa tehtäväkseen. Tarinan keskiössä on kolme sisarusta, Elsa (Helinä Svensson), Juho (William Rölling) ja Paul Honkavaara (Hilarius Pohjanheimo). Elokuva alkoi Juhon ja Paulin huikentelevaisen elämän kuvauksella, sillä käsiohjelma toteaa:

”Juho ja Paul ovat viettäneet hyvin kevytmielistä elämää ja tuhlanneet osansa isänperinnöstä, minkä vuoksi isä on testamentannut omaisuutensa tyttärelleen Elsalle. Juho ja Paul päättävät ottaa testamentin Elsalta väkisin. Viekkaudella Paul onnistuukin saamaan testamentin ja nyt heillä kaikilla on oikeus perintöön. Seuraavana päivänä Elsa huomaa testamentin kadonneen ja ilmoittaa asiasta nuorelle ja reippaalle yksityisetsivälle Uljas Railiolle.”

On vaikea arvioida, selviääkö syyllinen jo elokuvan ensimmäisen osan lopussa vai vasta seuraavassa. Katsoja kuitenkin tietää enemmän kuin Railio, joka tuotiin tarinaan vasta, kun rikos oli näytetty. Juoniseloste jatkuu seuraavasti:

”Tutkimuksen jälkeen Railio on saanut selville Paulin syyllisyyden, mutta hän haluaa kuitenkin tarkempaa valaistusta asiaan. Kun Railio tekee tutkimuksiaan eräässä hotellissa, saapuvat Paul ja Juho sovittuun kohtaukseensa kätkeäkseen testamentin. Railio on varma voitostaan ja antaa apulaiselleen käskyn vangita miehet. Paul ja Juho onnistuvat kuitenkin pakenemaan ammuttuaan yhden Railion apulaisista. He pakenevat autolla, mutta Railio ottaa toisen auton ja hurja takaa-ajo alkaa.”

Elokuvan toinen osa on mitä todennäköisimmin päättynyt kiihkeään kamppailuun, henkeäsalpaavaan tilanteeseen, josta Railio vaivoin pelastuu.

Takaa-ajoa ja tangoa

Salaisen perintömääräyksen ilmoituksissa todettiin, että elokuva on ”näytelty Helsingissä ja Viipurissa”. Näyttää ilmeiseltä, että teoksen toinen osa – ja epäilemättä myös ensimmäinen – on kuvattu Viipurissa. Elokuvasta on säilynyt paljon toiminnallisia valokuvia, joissa ammuskellaan, ajetaan takaa, kiipeillään katolla ja kamppaillaan mies miestä vastaan. Joissakin kuvissa näkyy myös Viipurin kaupunkikuvaa, rautatieaseman edustaa, Aleksanterinkatua ja Espilän terassia, jossa Juho ja Paul pyssyjään paukutellen puolustautuvat Railiota ja tämän apureita vastaan.

Salaisen perintömääräyksen rikosvyyhti ratkesi vasta elokuvan viimeisessä kelassa. Aikaa on kulunut, ja Paul on asettunut ilmeisesti Helsinkiin jatkamaan ”kevytmielistä” elämäänsä. Kun Railio astuu esiin, Paul syöksyy ulos ja kiihkeä takaa-ajo alkaa jälleen:

”Hän karkaa ratsastaen poliisin hevosella ja Railio seuraa häntä moottoripyörällä. Pian Paul kuitenkin huomaa Railion lähestyvän ja pakenee jalkaisin metsään. Railio jatkaa takaa-ajoaan. Eräällä kukkulalla Paul pysähtyy puolustautumaan. Railio saapuu ja kiihkeä kamppailu alkaa. Liian myöhään Paul huomaa, että hänen revolverinsa on lataamaton. Viimeiseen asti koettaa hän kuitenkin vapautua vastustajastaan ja vahvempana hän onnistuu työntämään Railion aina vain lähemmäksi kuilua, mutta samassa syöksyy ratsastava poliisi esiin ja ampuu laukauksen kohti Paulin päätä. Paul syöksyy alas kuiluun. Railio on onnistunut saamaan testamentin takaisin ja jättää sen Elsalle. Paul sai ansaitun rangaistuksensa varkaudesta ja kahdesta murhasta.”

Salaisen perintömääräyksen viimeisessä kelassa saatiin myös häivähdys eksotiikkaa, kun tanssija Hilma Liiman (1872–1937) esitti ”argentiinalaisen” salonkitangon. Esitystä korostettiin näyttävästi elokuvan ilmoituksissa, joten katsojat tiesivät, että Liimanin ”järjestämä ja esittämä” numero oli luvassa. Tangoon liittyi vähintään yhtä mystinen aura kuin salaperäiseen testamenttiin, se miellettiin paheelliseksi suuren maailman uutuudeksi, jota kannatti tulla katsomaan.

Säveltäjä Emil Kauppi sai tehtäväkseen alkuperäistangon säveltämisen esitystä varten. Idea oli todennäköisesti Pohjanheimojen, jotka olivat hieman aiemmin pestanneet Kaupin Teatteri Lyyran kapellimestariksi ja muusikoksi. Sivuhuomautuksena voi todeta, että Kaupin myöhempään elämään liittyy traaginen arvoitus, kenties rikoskin. Kauppi katosi salaperäisesti matkallaan Helsingistä Kangasalle lokakuussa 1930. Hänet julistettiin kuolleeksi 1. tammikuuta 1941. Säveltäjää ei koskaan löydetty.

Salaiseen perintömääräyksen tango on elokuvan musiikkiohjelman ainoa numero, joka on säilynyt tähän päivään. Se on samalla ensimmäinen säilynyt suomalaiseseen elokuvaan tehty alkuperäissävellys. Kun *Salaisen perintömääräyksen* viimeinen kela pyörähti projektoriin, yleisö näki häivähdyksen Paul Honkavaaran ylellisestä elämästä. Juuri tähän luksukseen tango haluttiin liittää. Kaupin surumielinen melodia ja Liimanin arvokas esiintyminen tuskin herättivät paheellisuuteen liittyviä mielikuvia, pikemminkin tango viittasi siihen moderniin, mannermaiseen elämään, jota Paul Honkavaara salanimensä kätköissä vietti. Uljas Railio rikkoi hauraan tunnelman tunkeutuessaan Honkavaaran yksityiseen tangosalonkiin.

Pohjanheimojen taru

Salainen perintömääräys merkitsi Hjalmar V. Pohjanheimon tuotantojen lakipistettä. Keväällä 1914 Lyyran elokuvatehtailu saavutti lähes teolliset mittasuhteet, varsinkin kun yhtiö yritti vielä toukokuussa perustaa oman viikkokatsauksen. Olosuhteet olivat kuitenkin muuttumassa, ja hyvin käynnistynyt tuotanto ajautui vaikeuksiin. Jos elokuussa 1914 syttynyt ensimmäinen maailmansota ja samaan aikaan kiristynyt venäläistämispoliittikka eivät olisi tulleet väliin, Pohjanheimojen toiminnan ympärille olisi voinut syntyä laajempi kotimainen rikoselokuvien tuotanto.

Pohjanheimot keskittyivät vuoden 1915 jälkeen maahantuontiin ja esitystoimintaan. Muutaman vuoden jälkeen Lyyra suunnitteli vielä elokuvatuotannon aloittamista tauon jälkeen, ja yhtiö kuvasikin kesällä 1920 kolme farssia, elokuvat *Kilu-Kallen ja Mouku-Franssin kosioretki*, *Kun Solttu-Juusosta tuli herra* ja *Sunnuntaimetsästäjät*. Näiden teosten jälkeen elokuvien tekeminen sai kuitenkin jäädä.

Perimätiedon mukaan Lyyran filmejä oli tallella vielä 1920-luvulla Numlahden kartanossa, jossa Pohjanheimot asuivat. Kesäisin niitä esitettiin suuressa vaunuvajassa palvelusväelle ja kyläläisille. Lopulta elokuvat kuitenkin tuhoutuivat: Hjalmarin lastenlapset käyttivät filmirullia leikkeihinsä. Kovalla työllä tehdyt komediat ja rikoselokuvat vedettiin pihamaalle ja sytytettiin palamaan. Samalla tuhoutui todennäköisesti *Salainen perintömääräys*, suomalaisen mykkäkauden vauhdikkain salapoliisielokuva.

Artikkeli perustuu kirjoittajan teokseen *Kadonnut perintö. Näytelmäelokuvan synty Suomessa 1907–1916*. SKS, Helsinki 2002.